

İBN HALDUN'A GÖRE MEMLÛKLERDE TASAVVUF ANLAYIŞI

 Nihal GEZEN*

ÖZET

İslam dininin anlaşılması ve yaşanılması noktasında tasavvuf, sahip olduğu derin ve ince manasıyla İslam medeniyeti açısından son derece önem arz etmektedir. Türk-İslam devletlerinin bilhassa siyasi ve askerî açıdan kaos yaşadığı zamanlarda tasavvufun bariz bir biçimde devlet ve halk için öneminin arttığı bilinmektedir. Nitekim Memlûk Devleti'nin ortaya çıktığı dönemde, bilindiği üzere İslam dünyası her açıdan zorluklar içerisinde bulunmaktaydı. Çalışma konumuzu oluşturan Memlûk Devleti Dönemi'nde, devletin içerisinde bulunduğu tarihî ve siyasi süreç sebebiyle Mısır ve Suriye topraklarında tasavvuf hem devlet hem de halk yaşamında belirgin bir rol oynamıştır. Bu çalışmada genel tarihî süreç içerisinde gelişen tasavvuf anlayışının Memlûk Devleti'ne kadar uzanan sürecini ve Memlûk Devleti zamanındaki yerini, tarihî önemini ve misyonunu ele alarak değerlendirmelerimizi aktarmayı hedeflemekteyiz. Bu noktada, olayları neden-sonuç ilişkisi bağlamında açıklamaya çalışan İbn Haldun'un (ö. 808/1406) aktardıkları bize ışık tutmaktadır. Çalışmada, dönemin tarihî kaynaklarından ve yakın tarihte konu hakkında yapılmış çalışmalardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: tasavvuf, Mısır, Memlûk Devleti, İbn Haldun

Understanding of Sufism in The Mamluks According to Ibn Khaldun

ABSTRACT

Sufism, with its deep and subtle meaning, is extremely important for Islamic civilization in terms of understanding and living the religion of Islam. It is known that the importance of Sufism for the state and the people clearly increased in times when the Turkish-Islamic states were experiencing political and military chaos. As a matter of fact, at the time when the Mamluk State emerged, the Islamic world was in difficulties in every respect. During the Mamluk State period, which is the subject of our study, Sufism played a significant role in both state and public life in Egypt and Syria due to the historical and political process that the state was in. In this study, we aim to convey our evaluations by discussing the process of the understanding of Sufism, which developed in the general historical process, extending to the Mamluk State and its place in the Mamluk State its historical importance and mission. At this point, what Ibn Khaldun (d. 808/1406) said who tried to explain the events in the context of cause-effect relationships, sheds light on us. In the study, historical sources of the period and recent studies on the subject were used.

Key Words: tasawwuf, Egypt, Mamluk State, İbn Khaldun

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Aksaray / TÜRKİYE, nhlgzn@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Gezen, N. (2025). İbn Haldun'a göre Memlûklerde tasavvuf anlayışı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(48), 193-205. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1523464>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 24 Eylül / September 2024

Giriş

İnsanlar hayatları boyunca genel olarak yaşamları için bir düzen ve buna dair olgular ararlar veyahut aramak durumundadırlar. Ancak olayların mutlak gerçekliği ve karışıklığı karşısında, görünüşteki bazı düzenler/teoriler eksik kalabilmektedir. Yer yer ulaşabilen düzenler/teoriler ise, bazı açıklamalara imkân verse dahi tekrardan bir düzen arayışı doğar. Bu durumda, ya parça parça açıklamalar veyahut teoriler geliştiririz. Her ne kadar bu teoriler, her zaman için birbiriyle uyum içerisinde olmasa dahi (Ülken, 2016: 11) buna mukabil, yaşanan tarihî hadiseler ve gelişmeler, sebep-sonuç ilişkisi üzerinden birbirine bağlı bir şekilde süreklilik göstermeye devam eder. Bu cümleden, tarih içerisinde kurulan devletler ve buna bağlı olarak teşekkül etmiş tüm kurumlar ve kültürler, kendilerinden sonraki tarihe tanıklık edecek diğer devletlere ve milletlere pek çok açıdan katkı sunmak ve tarihî birikimlerini aktarmak üzere siyasi varlıklarını gerçekleştirirler. Bu, kendiliğinden gerçekleşen doğal bir harekettir.

Tarihî olaylar hiç şüphesiz birbirlerine sebep sonuç ilişkisiyle bağlılık göstererek cereyan etmektedir (Hassan, 2010: 124). Tarihî olaylara birebir şahit olan, devletin çeşitli kurumlarında hizmet eden üst düzey görevliler ve dönemin bilim insanları olan âlimler ve onların eserleri, kendi dönemlerinden sonraki tarihlere veriler sunmak üzere tarihî birikime muazzam katkılar sunmaktadır.

En kapsayıcı tanımıyla, İslam dininin zâhirî ve bâtinî hükümleri çerçevesinde; manevi, derin boyutlarda ve farkındalıkla yaşanan bir yaşam tarzı olan tasavvufun, çok sayıda tanımı mevcuttur (Öngören, 2011: 119). Tasavvuf, İslam dininin ve felsefesinin anlaşılmasında, özel ve derin anlamları içerisinde taşıyan bir alandır. Başka bir deyişle İslam medeniyeti, tasavvuf ile ince ve derin bir mana kazanmış, İslamiyet'in idealini yükseltmiştir (Ülken, 2004: 93-98).

Türklerde tasavvufun tarihî geçmişine kısaca göz attığımız zaman; Türklerde tasavvufun ilk olarak dördüncü asrın sonlarında, Orta Asya'da ortaya çıktığı, Buhara ve Semerkant'ta yetişen halk dervişleri vasıtasıyla, kasabalar ile göçebeler arasına girdiği görülmektedir. Bu bilgiye istinaden, tasavvufun İslam dinine daha evvelden girmiş olduğu ve Türkler, Araplar ve Acemler tarafından bilindiği anlaşılmaktadır. Türklerin bu ilk tasavvuf cereyanı, ahlaki ve ilmî felsefeden oluşan bir yaşam tarzı/öğreti şeklinde gelişme göstermiştir. Burada esas gaye; ahlak idi. Klasik manadaki tasavvuf ise; yedinci asrın başlarından itibaren, İslam medeniyetinin çeşitli irfan merkezlerinden gelen tesirleri toplayarak, Anadolu'da inkişaf etmiş ve eserlerini bırakmaya başlamıştır. Öyle ki bu akımla beraber oluşan mistik temayüller, çok kuvvetli bir milli şuur uyandırmıştır. Oluşan bu yeni tasavvufi cereyan, Türklerin fikri ve ilmî hayatlarının altın çağını yaşamasında adeta bir mihenk taşı mesabesindeydi. Bu durumun yaşanmasının temel sebebi ise; Haçlı seferleri dolayısıyla Hristiyanlık ve İslam dini arasındaki gerginlik ve nihayetinde Hristiyanlık dinine karşı İslam dininin fikir sahasında da aktif bir şekilde rol almaya başlaması olmuştur. Aynı şekilde Moğol istilaları neticesinde İslam tasavvufu, büyük bir ivme ile Türk-İslam devletlerinin varlıklarını sürdürme noktasında hayati bir önem kazanmaya başlamıştır. Tam da bu noktada tasavvuf cereyanı, İslam dünyasında odak noktasını, siyasi ve askerî şartların zorlaması itibarıyla, tarihî tekâmülün gereği olarak, Anadolu'da toplamaya başlamıştır (Ülken, 2004: 201-211). Bu bilgilerden Türklerin tarihî tekâmüllerinde, tasavvufun önemli bir yere sahip olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Öyle ki Türklerde, İslam dinine girmezden evvel tasavvufa dair bilgiler ve deneyimler mevcuttu. Bununla beraber Türklerin kendi tarihî süreçleriyle beraber tasavvufun da yaşanan her bir döneme özgü kendi içerisinde gelişim kaydetmesi onun da kendi tarihî tekâmülü açısından son derece tabii ve anlaşılabilir bir durumdur. Buradan Türklerin bahsettiğimiz tarihlerinde gerçekleşen tarihî hadiselerinin ve tasavvufun, gelişen bu tarihî hadiselerle eşlik ederek gelişme göstermesi, bizlere tarihin ve tasavvufun karşılıklı olarak etkileşimini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Memlûk Devleti'nin, tarih sahnesinde yer almaya başladığı zaman diliminde, İslam âlemi her açıdan karışıklıklar içerisinde bulunmaktaydı. Bu noktada, tarihî olayları sebep sonuç ilişkisi ile açıklamaya çalışan İbn Haldun karşımıza çıkmaktadır. O, ele aldığımız çalışmanın tezahür ettiği zaman aralığında, kendi dönemindeki tarihî olaylara, bir toplumbilimci ve din bilgini olarak birebir şahitlik etme imkânı bulabilmiştir. Bu bakımdan tasavvufun, tarihî gelişim seyri içerisindeki konumunu, konumuz açısından anlamak adına İbn Haldun'un tasavvuf ilmine dair olan görüşleri önem arz etmektedir. Zira İbn Haldun eserlerinde¹ tasavvufa dair görüşlerini ve tartışmalarını alenen beyan etmiştir (Erkan, 2017: 85).

Memlûk Devleti'nin teşekkül ettiği zaman aralığında İslam dünyası başta Haçlı ve Moğol tehdit ve tehlikesi olmak üzere dış tehlikelere maruz bulunmaktaydı. Tarih içerisinde Türk-İslam devletlerinin böylesine kaotik zaman dilimlerini yaşadıkları dönemlerde, tasavvufun gerek devlet kademeleri nezdinde gerekse halkın inanış ve yaşayış tarzında bariz bir şekilde ön planda yer aldığını görmekteyiz.

Memlûklerde tasavvufun olgusal, kurumsal, metinsel vs. pek çok açıdan uygulamasını ve tasavvufun, Memlûkler zamanında Mısır coğrafyasında oynadığı sosyal, ekonomik ve siyasal rollerini tek bir çalışmada detaylıca ele almak kolay bir iş değildir. Nitekim tasavvufun dahi tam anlamıyla tarihini her açıdan tasavvur etmek başlı başına güç bir meseledir (McGregor, 2009: 74). Bu sebepler doğrultusunda biz çalışmamızda, tasavvufun Memlûk Devleti üzerindeki tarihî önemi ve misyonu çerçevesinden, Memlûklerde tasavvuf konusuna dikkat çekmeyi hedeflemekteyiz.

Memlûk Devleti'nin Siyasi Konjonktürü Çerçevesinde Tasavvuf Anlayışı

1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz coğrafyasında hâkimiyet süren Memlûk Devleti, genel karakteristik yapısı itibarıyla askerî bir devlet yapısına sahiptir. Nitekim bu devletin meşru açıdan esas ve yegâne dayanağı, dinî anlayış olmamıştır. Devletin bu anlayışına karşın, yönetilen halk için ise; dinî yaşantı, öncesinde olduğu gibi devam edegelmekteydi. Bununla beraber bu yaşamın, toplum arasında devamı bakımından dinî ilimler, kurumlar ve bu kurumlarla bağlantılı olan kişilere oldukça ehemmiyet verilmiştir. Ancak devlet yöneticileri, bunların hiçbir zaman siyasi ve askerî manada kendilerinden daha fazla nüfuz sağlamasına müsaade etmemiştir. Buna istinaden bu devlette, halifelerin siyasi veyahut askerî bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı.²

Memlûk Devleti teşekkül ettiği zaman, İslam dininin yükselişinin üzerinden, altı yüzyılı aşkın bir süre geçmişti. Bu süre zarfında İslam dünyasında, siyasi ve dinî otorite alanında bir dizi inişli ve çıkışlı bir süreç yaşanmıştır. Buna müteakip halifelerin siyasi otoritelerinin yerini, sultanlar almıştır. Nitekim Memlûk Sultanları, yabancıları oldukları topraklara getirdikleri XIII.

¹ İbn Haldun tasavvufa dair görüşlerini, Mukaddime adlı eserinin “tasavvuf, rüya, kâhinlik, peygamberlik, gaybı bilme, harflerin sırrı, kimya ve simya ilmi” başlıkları bölümlerinde ve Şifâu's-Sâil'de ifade etmiştir. İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde mutasavvıflara karşı daha ılımlı yaklaşırken, Şifâu's-Sâil adlı eserinde, daha tenkitçi bir tavır takınmıştır (İbn Haldun, 2020: 23; İbn Haldun, 2011: 61-65).

² Memlûklerde halifelerin siyasi bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı. Ancak Memlûkler siyasi meşruiyet açısından ve diğer devletler nezdindeki konumlarını hesap ederek halifelerin dinî misyonlarından istifade etme gereği duymuşlardır. Nitekim devletin kuruluş yıllarında bu sebeplere istinaden Memlûk Sultanı Baybars'ın Haziran 1261 tarihinde, soyu Abbasi Hanedanlığından gelen Ebu'l Kasım Ahmet'i el-Müstansır-Billâh lakabıyla Halife ilan ettiğini görmekteyiz. Bu olayın akabinde, başta Sultan Baybars olmak üzere devletin üst düzeyinde yer alanlar, Abbasi Halifesine biat etmişlerdir. Halife, Sultan Baybars'a kılıç kuşatarak, saltanatını tasdik eden bir menşur vermiştir. Sultanın Halife'den aldığı bu menşur, her iki taraf için de oldukça önem taşımaktaydı. Zira Baybars seleflerinin başaramadığını başararak, Abbasi Hilafetinin Mısır'da yeniden önem kazanmasını sağlayarak, İslam dünyasını ruhani liderden mahrum bırakmamış oldu (Özbek, 1994: 293, 294).

yüzyılın ilk yarısında, İslam dininin karşı karşıya kaldığı güçlükleri bertaraf edebilmek adına, dönemin kaynaklarının belirttiği üzere, İslam dünyasının içinde bulunduğu ortam sebebiyle adeta Tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanmaktaydılar. Bu, onların üstlendikleri tarihî misyon gereği son derece saygı uyandırıcıydı. Çünkü Memlûkler, her ne kadar İslami eğitimden geçirilip, Müslüman olsalar dahi onlar, bireysel davranışları ve köle geçmişleri sebebiyle zaman zaman tenkitlere maruz kalabiliyordu. Tüm bunlar, Memlûk Devleti'nin dinî ve siyasi karakterini ve bu doğrultuda devletin politikalarının ana hatlarını oluşturmuştur (Berkey, 2009: 7-8; Makdisî, 2019: 69-91). Bu bağlamda Memlûkler, yöneticisi oldukları toplumların sadece siyasi ve askerî bakımdan değil, onların aynı zamanda dinî inanış ve yaşayış tarzları ile bunların sürekliliğinin sağlanması noktasında da adeta tarihî bir misyona haiz bulunmaktadırlar.

Türk-İslam devletlerinde tasavvuf anlayışı ilk olarak; Hz. Peygambere, ashabına ve tabiînin dinî uygulamalarına ve manevi amaçlarına dayanmaktaydı. Müslüman Arap seçkinler, fetih ve imparatorluk üzerine yoğunlaşmışken, geri kalan Müslümanlar ise, dünya hayatının değerini sorgulamaktaydılar. Tasavvuf, VII. yüzyılda bireysel bir manevi kurtuluşu ifade ederken, VIII. yüzyılın sonlarına doğru, kolektif bir dinî hareket hâlini almıştır. X. yüzyılın başlarında bireysel ve münzevi bir çile mahiyetinden çıkıp, dinî bir hareket hâline dönüşmüştür. Zaman içerisinde hem toplumsal örgütlenmenin hem de halk içerisindeki misyonunun ilk esaslarını geliştirmeye başlamıştır. Tasavvufun bu eğilimi, Abbâsî Devleti'nin çöktüğü yıllardan itibaren ise, kolektifin ihtiyacına binaen daha da sağlamlaşarak gelişmeye devam etmiştir. Bu bakımdan tasavvuf, Müslümanların sadece dinî açıdan değil, psikolojik ve duygusal manada da şuurlu olması için teşvik edici bir mahiyet hâlini almıştır³ (Lapidus 2005: 176).

Ümmet Erkan'a göre tasavvuf, ilk dönem Müslümanları için yaşanan bir hayat tarzı iken, zaman içerisinde kendi terminolojisi ile bir ilme dönüşmüştür. Böylelikle kendine has toplumsal uygulamaları ve kurumları ile toplumsal anlamda işlevini yerine getirmiştir (Erkan, 2017: 86). Tasavvufî yaşam terim olarak, VIII. yüzyıldan itibaren tasavvuf adını almıştır. Tasavvuf yolunu benimseyenlere ise, mutasavvıf adı verilmiştir. Tasavvuf esasında, zahiri ilimlerin aksine batini ilimlere yöneliktir. Yani tasavvuf, maneviyatla, kalpte yaşanan özel hâllerle ilgilidir. İbn Haldun'a göre, ilk dönem Müslümanları, tasavvufu zaten yaşıyordu. Müslümanlar arasında VIII. yüzyıldan itibaren dünyaya meyiletme arttığı için ibadetlerde samimiyette azalış ve dünyevileşme söz konusu olmuştur. Buna istinaden tasavvuf ilmine olan ihtiyaç artmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında İbn Haldun'a göre tasavvuf, başlangıçta bir ilim değilken zaman içerisinde kendine özgü kavramlarla bir ilim hâlini almıştır. Gazali ile zahir ve batin ilimlerin birleştiği bir ilim hâline gelmiştir. İbn Haldun'un yaklaşımına göre tasavvuf; hem kitabi hem kalbi hem de batini ve zahiri bir ilimdir. Kur'an ve Sünnete uyulduğu, aşırıya kaçılmadığı, bidat ve sapkınlık hususlarında uyanık olunduğu sürece İslam'ın ve ibadetlerin özünü ve ruhunu yaşama konusunda faydalı bir ilimdir (Erkan, 2017: 86-90-91; Öngören, 2011: 119). İbn Haldun tasavvufu, amel, ibadet ve ahlak nazarıyla görmektedir. Ona göre tasavvufun maksadı; bu unsurların ötesine geçip, keşf ve keramet sahibi olmaya ve his perdesini ortadan kaldırıp gayb âlemlerini müşahade etmek ve varlıkların mahiyeti ve neveleri hakkında konuşmayı adet hâline getirmek olmamalıdır. Bu vaziyete bürünen tasavvufun maksadının, onun nazarında dinî bir değeri bulunmamaktadır (İbn Haldun, 2011: 62). Bu bağlamda İbn Haldun'un yaşadığı dönemde dâhil olmak üzere tasavvufun, içinde bulunulan zamana ve

³ Bireylerin söz konusu şuura ulaşmasında Kuran-ı Kerim, mutasavvıflar için gerekli olan ilham ve rehberliği sağmaktaydı. Nitekim bu hususta, Kuran'ın zahiri anlamını aşılıp, batini anlamına ulaştıran bir tefsir geliştiren Mukatil b. Süleyman'ın tespiti son derece önem arz etmektedir. Ona göre; Kuran-ı Kerim'in her bir ayetinde lafzi, tarihî ve mecazi anlamlar mevcuttur. Bunlar birleştirildiğinde lafzi manadan sıyrılan metin, derin anlamlarını okuyucusuna açarak hakikatini sunar (Lapidus, 2005: 169, 170, 176, 178).

insanlara bağlı olarak, mahiyeti itibariyle asıl maksadından ve gayesinden uzaklaştığı dönemlerin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Memlûk Devleti'nin tasavvuf ile bağlantısı, kronolojik olarak Nureddin Zengî'ye kadar uzanmaktadır. Memlûk Devleti, kendisinden önce teşekkül eden Eyyûbî, Zengî ve Selçuklu Devletleri gibi Sünnî bir Türk-İslam devletiydi. Memlûkler, dinî/mezhepsel ve ilmî anlayışlarını, büyük ölçüde belirttiğimiz bu devletlerden miras almıştır. Bu minvalde Memlûkler, içeride Sünnîlik karşıtı olan Şii-İsmâilîler ve bunların uzantıları ile mücadele ederken, dışarıda ise; Haçlı ve Moğol tehditlerine karşı mücadele etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla Memlûk Devleti, Selçuklular, Zengîler ve Eyyûbîlerden devraldığı Sünnî İslam geleneğini güçlü bir şekilde devam ettirmiştir. Böylelikle İslam'ın birliğini büyük ölçüde sağlayan devlet, karşı karşıya olduğu Moğol ve Haçlı tehditlerinin üstesinden gelebilmiş, hâkim olduğu Mısır, Suriye ve Hicaz eksenindeki coğrafyanın, Müslümanlar için güvenli bir bölge olmasını sağlamıştır (Khanjanov, 2021: 47-48-54-290).

Memlûk sultanları bilindiği üzere köle statüsünde iken, aldıkları askerî ve dinî eğitimler neticesinde saltanat makamını elde ederek, 267 yıl Orta Çağın Türk-İslam âleminin en güçlü devletlerinden birini yönetmişlerdir. Memlûk sultanlarının ve memlûklerin, köle statüsünde iken aldıkları bu eğitim doğrultusunda, kariyerlerinin gelişimine paralel olarak, tam bir inançla İslam dinine girdikleri bilinmektedir. Bununla beraber Memlûk sultanları, her bakımdan yabancıları oldukları topraklara hükmederken elbette ki birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bunun dinî alana etkisi ise, bu hususta başarılı olup olmamaları bir yana, İslam dininin desteklediği kurumlara, tarikatlara ve mezheplere karşı eşitlikçi bir yaklaşım geliştirmek şeklinde tezahür etmiş olmasıdır. Bu noktada ise, tasavvuftan destek almak, Memlûk sultanları için büyük bir öneme haizdi (Makdîsî, 2022: 159; Little, 1983: 174-176). Tasavvuf, Memlûk Devleti'nde ağırlığı oldukça fazla ve yaygın olan bir alandır. Öyle ki Memlûk Devleti zamanında tasavvuf, diğer pek çok İslami ilimlerde olduğu gibi adeta altın çağını yaşamıştır (Ülken, 2004: 93-98).

Memlûkler zamanında Mısır bilhassa da Kahire, İslam dünyasının her bakımdan en gelişmiş yerlerinden biriydi. Daha öncesinde medeniyet ve kültür merkezleri konumunda bulunan Anadolu, Irak, Şam ve Türkistan şehirleri XIII. yüzyılda Moğolların istilasına maruz kalmıştı. Bu istilalar esnasında, İslam ülkeleri büyük tahribatlara uğramış, camiler, medreseler, rasathaneler yıkılmış ve ilim adamları öldürülmüştü. Bu sebeplerden dolayı İslam dünyası ilmî, iktisadi ve ticari bakımlardan büyük kayıplar yaşamıştır. Bu esnada İslam'ın en önemli üç beldesinden olan Dımaşk ve Bağdat sessizliğe bürünürken sadece Kahire ayakta kalabilmiştir (Berkey, 2015: 20; Gökhan, 2014: 36-37). Bu sebepten ötürü Memlûk Devleti, yaşanan kargaşa ortamından kaçmak isteyen ilim insanları için adeta güvenli bir liman olarak görülmüştür. Bunun sonucunda da Memlûk Devleti'ne birbirinden farklı kültürlere, görüşlere ve mezheplere sahip olan çok sayıda âlim yerleşerek, burasının ilmî ve kültürel manada zenginlik kazanmasına dahi sonrasında buradan bu birikimin diğer devletlere intikal etmesinde başat rol oynamışlardır. Başka bir deyişle Memlûkler, şartların elvermesi neticesinde kendi zamanlarında oluşmaya başlayan ilmî yapının, kendilerinden sonra varlık gösterecek devletlerin dönemlerine taşınmasını sağlamışlardır. Nitekim söz konusu devletten, diğer Türk-İslam devletlerinin, siyasi ve sosyokültürel yaşamlarına dair azımsanmayacak ölçüde niceliksel ve niteliksel bağlamlarda kültürel aktarımlar gerçekleşmiştir.

XIV. yüzyılda Memlûk Devleti'yle, Moğol istilasının getirdiği yıkım ve tahribat ortadan kaldırılmış, İslam uygarlığı yeniden canlanmaya başlamıştır. Buna mukabil Anadolu coğrafyasında Osmanlılar, Suriye ve Mısır'da Memlûkler, Doğu Anadolu'da ve İran'da ise

Timurlular, siyasi, ilmî, iktisadi, mimari vs. alanlarda kendi devletlerinde önemli gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlamışlardır (Gökhan, 2014: 37).

XIV. yüzyıl tarihçisi İbn Haldun, İslam dinini Moğollardan gelebilecek olan yakın ve büyük bir tahripten kurtarmış olmaları sebebiyle Memlûklere olan övgüsünü eserlerinde dile getirmiştir. Nitekim XIII. yüzyıl ortalarına kadar hiçbir Müslüman devleti, Moğollara karşı direnememiştir. Bunun sebebi ise tarihçiye göre; Müslüman yöneticilerin, kent yaşamına bağlı olarak lüks ve şatafat içerisinde yaşam sürmeleriyle ilintili olarak göçebelik ile eşleştirilen savaşçılığa dair niteliklerini kaybetmiş olmalarıdır. Tam da bu esnada takdiri ilahi olarak İslam âlemine köle olarak getirilen Türkler ve onların güçlü ve sayısız boyları arasından seçilen emirler ve sadık savunucular, Moğollar tarafından çarptırılan gerçek inancın kurtarıcıları olarak görülmüştür. Bu bakımdan Türk Memlûklerinin en önemli özelliği; İslam dinini gerçekten inananların kararlılığı ile benimsemiş olmalarıdır. Aynı zamanda erdemli olmaları ile aşırı lüks hayat tarzını ve gençlik güçlerini kontrollü bir şekilde muhafaza edebilmeleri, onların en önemli niteliklerinden sayılmıştır (Little, 2012: 472). İbn Haldun'un Mısır'da bulunduğu zaman diliminde, Memlûk saltanatının başında, sırasıyla Sultan Berkuk ve oğlu Ferec bulunmaktaydı. Sultan Ferec, 1400 yılında Timur'un İslam beldelerinden olan Şam'a saldırılarını durdurmak için ikinci sefer Şam'a doğru yürürken, yanında mutasavvıfları, fakihleri, kadıları ve İbn Haldun'u da beraberinde bulundurmıştır (Gökhan, 2014: 41).

Memlûklerde tasavvuf ve tasavvufi düşünce, doğal olarak devletin içinde bulunduğu siyasi, askerî ve ekonomik konjonktürden etkilenmekteydi. Buna misal olarak, dervişlerin pozisyonları ve nüfuzları zamana ve şartlara istinaden değişiklik arz edebiliyordu (Homerin, 2002: 246). Sûfiler ile devlet yöneticilerinin sıkı temasları, aralarındaki manevi rabitanın güçlü olması, Memlûklerin ve onlardan önce teşekkül etmiş olan Türk-İslam devletlerinin siyasi, askerî ve sosyal hayatlarında tasavvufun önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, sûfiler ve onlara bağlı olarak gelişen tasavvufi kurumlara, her bakımdan birbirlerinden farklılık gösteren halk ve yönetici kesim, ortak bir şekilde ihtiyaç duymuş ve her iki kesimde tasavvuftan, dönemin ve coğrafyanın sunduğu şartlar gereği istifade etmek durumunda kalmışlardır.

Memlûk Devleti'nin hâkimiyet sahasını oluşturan Mısır, esasında onlardan evvel hatta Müslümanlar tarafından fethedilmeden öncesinde de yöneten ve yönetilenler arasında bariz bir şekilde ayırımın ve çekişmenin yaşandığı bir coğrafyaydı. Buna göre Mısır halkı, iki tabakaya ayrılmış durumdaydı. İlk tabakayı Bizanslılar oluşturmaktaydı. Onlar bürokrasi, askerlik, ticaret ve din adamlığı gibi önemli hizmetlerde ve makamlarda yer bulurken, Mısır'ın diğer tabakasını oluşturan ikinci sınıf vatandaş pozisyonundaki Mısır halkını oluşturan Kıptîler ise; Mısır'ın gerçek sahipleri olup, en ağır ve ucuz işlerde çalışarak geçimlerini temin etmekteydiler (Apak, 2001: 148).

Mısır coğrafyasında ilk ilahi din Yahudilik olurken MS 1. asırda Hıristiyanlık yayılmaya başlamıştır. MS 7. asırda ise bölgede İslamiyet yayılmış ve Müslümanlar bölgede etkinliklerini artırmışlardır. Haçlı Seferleri zamanında Hıristiyanlık bölgede tekrar etkili olmaya başlamıştır. XIII. yüzyılda, Mısır ve civarında Hıristiyanlık dini büyük oranda artış göstermiştir. Mısır halkı, Müslümanların bölgeyi fethinden önce, başlarındaki yöneticilerin dinî anlamda kendilerine yaptıkları baskılar ve zulümlerden dolayı son derece muzdarip idiler. Öyle ki onlar, başlarında bulunan Ruamların aleyhine çalışacak hâle gelmişlerdi. Netice itibarıyla Mısır coğrafyasının Müslümanlar tarafından fethedilmesinde, yerli halk olan Kıptîlerin payları azımsanmayacak ölçüdedir. Mısır coğrafyası, Müslümanlar tarafından savaşla fethedilmesine rağmen, Müslüman askerler yerli halk ile iş birliği ve temas hâlindeydiler. Onlar, halkın da muztarip oldukları başlarındaki yöneticiler olan Ruamlara karşı savaşmışlardır. Bu durumda Müslümanların Mısır'ı fethi, halk için bir kurtuluş vesilesi olmuştur. Mısır'ın Müslümanlar tarafından

fethedilmesinden sonra, Müslüman olmayan halk, hangi dine mensup olursa olsun, İslam dinine girmeye davet edilmiş ister Arap ister Kıptî yahut Rum olsun herkesin eşit hak ve hürriyete sahip oldukları beyan edilmiştir. Hangi din veyahut mezhebe bağlı olursa olsun insanlar, inançlarında özgür bırakılmışlardır. Öyle ki mağdur olmuş yerli halk olan Kıptîler, Mısır'ın Müslümanların idaresine geçmesiyle, kültürel ve dinî kimliklerini yeniden kazanmaya başlamışlardır (Apak, 2001: 149-156). Memlûk Devleti, halkın farklı dinî inançları karşısında, devletin içinde bulunduğu siyasi atmosferi de göz önünde bulundurarak dinî açıdan bir denge üzerine politika gütmüştür. Bu noktada tasavvuf, Memlûk Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda insanların dinî yaşamlarını yaşamaları hususunda bağlayıcı olduğu gibi, Sünnî Müslümanların çoğunluğu tarafından da kabul görmüştür.

Memlûkler zamanında farklı inançlara mensup insanlarla beraber halkın neredeyse tamamı, belli bir tarikata mensup olduğu gibi Sultanlardan bazıları dahi, tarikatlara bağlı idi. Başlıca tarikatlar; Bedeviyye, Şâzeliyye, Rifâiyye ve Düsûkiyye idi. Bu tarikatlar arasında Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin⁴ görüşleri oldukça yaygındı. Muhyiddin İbnü'l Arabî, Memlûk Devleti'nin tasavvufi hayatına etkisi büyük olan önemli bir mutasavvıftır (Çimen, 2019: 22-23). Bununla beraber Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin Selçuklu Devleti sultanları ve Eyyûbî Devleti'nin emirleriyle de oldukça yakın temasları olduğu bilinmektedir (Kılıç, 1999: 495). Nitekim onun, XII. ve XIII. yüzyıllarda, tasavvuf anlayışına şekil veren birkaç büyük mutasavvıflardan biri olduğu bilinmektedir (Homerin, 2002: 246). Öyle ki Muhyiddin İbnü'l Arabî, Mısır ve Suriye coğrafyasının manevi evliyası olarak bilinmektedir (Emecen, 2016: 386).

Memlûklerde Müslüman halkın büyük bir çoğunluğu, tasavvufi düşünce tarzına oldukça yakındı. Yönetilen kesimi oluşturan halkın ve yönetici kesimi oluşturan Memlûklerin ortak olarak yaşamak durumunda kaldıkları güçlükler, başta Moğol-Haçlı tehdit ve tehlikesi ile açlık, veba, salgın hastalıklar gibi ekonomik ve doğal felaketlerdi. Devletin henüz kuruluş aşamasında karşı karşıya olduğu bu sıkıntılar ve buhranlar karşısında halk, adeta dua eden yığınlar görünümünde, yöneticiler ise; bu şartlar altında siyasi varlıklarını sürdürme gayretindeydi. Halkın ve devletin içinde bulunduğu süreç, siyasi, ekonomik, dinî vs. pek çok meselede ayrılıkların ve güçlülerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Buna müteakip her iki kesim, toplamda bireysel olarak değil, iş birliği içerisinde ve toplu bir hâlde kurtuluşa erme emelineydi veyahut çözüm olarak elden gelen en fazla buydu. İçinde bulunulan bu nazik zamanlarda tasavvuf, devletin her kesiminde odak noktası hâlini almış ve Memlûk kültüründe oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda tasavvuf, Müslümanların dinî inanışlarında ve yaşamlarında, oldukça ehemmiyetli bir pozisyonda devam etmiştir. Esasında tasavvuf, Mısır'da yüzyıllardan beri mevcuttu. Dinî alanlarda tasavvuf ve tasavvufa dair olan alanlar ve uygulamalar ise, XIII. yüzyıla kadar bariz bir şekilde tekâmül ederek farklı cereyanlarda tezahür etmekteydi (Homerin, 2002: 243-245).

Memlûk Devleti sultanları, üstlendikleri tarihî misyon gereği İslam'a, İslami kurum ve kuruluşlara ve bu minvalde din alimlerine vs. hem kendi iktidarları ve durumları gereği hem de devletin iç dinamiği gereği nispetinde ehemmiyet vermişlerdir. Onlar, bu bağlamda tasavvufa genel olarak olumlu yaklaşmışlardır. Onların İslam dinini belli bir nizam dairesinde, kendi

⁴ Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin sadece kendi yaşadığı dönemdeki Türk-İslam devletleri ile alakalı olaylara dâhil olmadığı aynı zamanda kendisinden sonraki yüzyıllar sonrasında cereyan edecek olan Türk-İslam devletlerinin tarihî gelişimleri ile alakalı da paylaşımları olduğu malumdur. Bunun en bariz örneği; Yavuz'un Mısır'ı fethedeceğini bildirmesidir. Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim, manevi olarak kendisine malum olması ve akabinde Mısır'ı fethiyle beraber, Şam'da Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin mezarını tespit ettirip, buraya cami, han, hamam, imaret, hastane, medrese gibi binalar inşa ettirmiştir (Emecen, 2016: 386-387).

siyasi otoriteleri altında kendi tecrübeleriyle idare etmeleri ve buna göre İslam dinini yaşamaları ve yaşatmaları, bu devletin çağdaşlarına nazaran karakteristik özellikleri arasındadır. Memlûk sultanları, dinî şahsiyet olarak sûfilere her zaman saygı duymuşlardır. Bunda bir ihtimal Memlûklerin, Orta Asya'dan getirdikleri Şamanizm inançlarının etkisi olduğu söylenebilir (Berkey, 2009: 19-20).

Belirttiğimiz üzere Memlûk sultanları, Memlûk olmadan önce Müslüman değillerdi. Ancak köle olarak satılıp tıbâklarda öğrenim görmeye başladıktan sonra İslam dinine girmeye başlamışlardı. Memlûklerin siyasi ve askerî tarihlerine baktığımız zaman, onlardan bazılarının diğer bazılarına nazaran daha samimi Müslüman olduklarını, İslam dini için daha fazla hizmet ettiklerini görmekteyiz. Bu durum Memlûk Devletinin veyahut sultanlarının içinde buldukları durumlara bağlı olarak gelişim gösteren bir hadise olup ne tamamen siyasi ne de tamamen dinî anlamda geliştirilen politikalara bağlı bir durum değildi. Ancak şartlar ne olursa olsun geçerliliğini muhafaza eden tek bir faktör vardı; her bir Memlûk sultanı, siyasi iktidarının devamlılığı açısından ister askerî ister dinî olsun kendi saltanatı döneminde gelişen tüm hadiseleri, devletin devamlılığı ve çıkarları doğrultusunda kendi saltanatının menfaati gereği davranmak durumundaydı.

Memlûklerde tasavvuf, hayatın her alanına hâkim bir pozisyona sahipti. Öyle ki sadece dinî tarihin değil, aynı zamanda sosyal tarihin de bir parçasıydı. Çünkü tasavvufi yaşamın, hac ziyaretleri vs. başta olmak üzere dinî alanda yapılan mimari yapılara, toplumun yapısına, anlayışına ve şehrin mimari tarihine doğrudan tesiri söz konusuydu (McGregor, 2009: 69-70). Bunlarla beraber devletin eğitim-öğretim hayatı içerisinde de tasavvufun özel ve geniş bir alanı olduğu bilinmektedir.⁵ Öyle ki eğitim faaliyetlerinin yapıldığı mekânlardan biri olan ve farklı zaman dilimlerinde ve farklı coğrafyalarda değişik isimler ile adlandırılan sûfi hankahları, başlangıçta dervişlerin sohbet ve zikir yaptıkları bir mekân pozisyonunda iken zaman içerisinde mescid, kütüphane, mutfak, şifahane gibi sosyal hayata dair unsurların dâhil olduğu eğitim kurumu hâlini almıştır (Sever, 2017: 118).

Arnold ve Gilbert tasavvufun, Memlûkler zamanında kurumsallaştığını ileri sürmektedir (Arnold, 2018: 2; Gilbert, 2014: 19-20). XII. ve XIII. yüzyıllarda tasavvufun gelişimine muvazi olarak tarikatlarla beraber dinî ve ilmî bir kurum vasfında olan zâviye, ribât veyahut hankah⁶ adı verilen müesseseler gelişim göstermiştir. Bunlardan ribât, Memlûklerde fakir ve yaşlıların kullandıkları bir yer iken, hankahlar; tamamıyla sûfilere mahsus alanlar olarak kullanılmaktaydı. Hankahlar, XII. yüzyıla kadar Zengîlerin ve Eyyûbîlerin Sünnî inancı desteklemeleri mahiyetinde, ideolojik ve kurumsal açılarından son derece etkin hizmet görevi sürmüşlerdir. Hankahların bu fonksiyonları, onların meşru açıdan medrese ayarında bir hüviyet kazanmalarını sağladığı için onlar, medrese⁷ akîde ve fikhın temsilciliğini üstlenmişlerdir. Böylelikle hankahlar, doğru inanç, tefekkür, arınma, dua, ruhsal arınma ve şifalanma bakımlarından medreseye benzer şekilde kilit görünümünde bir rol oynamışlardır.⁸ Bilhassa

⁵ Memlûklerin tarihî olarak eğitim alanındaki etkileşimleri ve katkıları için bk. Kara, 2018: 187-212.

⁶ Farsça olan bu kelime, İslam öncesi dönemde başka anlamlar ifade etmiş olsa dahi Müslümanların kullandığı manada ilk olarak Horasan bölgesinde ortaya çıkmıştır ve sofrâ mekânı yahut okuma mekânı anlamlarını taşımıştır. Hankahlar zaman zaman medrese ve fikh eğitiminin verildiği yerler olmakla birlikte genellikle mistik eğilimi olan kişilerin toplanma yeri konumundaydı. Memlûkler zamanında, seçkinler tarafından Kahire, Dımaşk ve çevresinde otuz beşten fazla hankah kurulmuş olup bunlar, on üçüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar yüzlerce sufîye destek olmuşlardır. Bununla beraber Memlûkler, hankahların hamiliğini üstlenmişler ve hankahlar bu devlette böylelikle siyasi bir nitelik kazanmışlardır (Homerin, 2002: 97, 105,106; Makrizî, 1997, C.II, 380).

⁷ Ortaçağda Mısır ve Suriye coğrafyalarında, Türk-İslam devletlerinden Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler zamanında inşa edilen zaviye, medrese ve hankah tarzındaki yapılar için bk. Nuaymî, 1990.

⁸ Selahaddin Eyyubi 1174 yılında Dârü Saîd's-Süedâ'yı açmıştır. Bu hankah, Mısır'daki ilk hankah olup, "Salâhiyye" olarak da bilinmektedir. Bu hankah tasavvufî hareketlerin merkezi konumuna haiz olduğu gibi

Kahire dışındaki hankahlar, mimari yapıları itibariyle aynı zamanda İslam'ın gücünü ve görkemini temsil etmekteydi. Bu ihtişamlı özelliklerinin yanı sıra hankahlar, veba, salgın gibi zamanlarda sığınma işlevi ve manevi destek sağlama görevi de görmekteydi. Nitekim Sultan Barsbay 1429 yılında baş gösteren veba salgını nedeniyle çölde ikinci bir hankahın inşası için emir vermiştir. Bunlarla beraber Memlûk sultanları ve devletin önde gelen emirleri, Kur'an ve hadis kıraatleri dinlemek, sema ve zikir meclislerinden oluşan sûfilerin toplantılarına katılmak yani manevi sebepler doğrultusunda da söz konusu bu yapılara iştirak etmişlerdir (Homerin, 2022: 106). Hankahlar, çoğunlukla Sünnî sûfilerin tasavvuf ve tasavvufi öğretilerinin aktarılmasını sağlamakta ve hankah sakinlerine mekân vazifesi sunmaktaydı.

Ribâtlar/hankahlar bilhassa Hristiyanlar adına kutsal toprakları ve Kudüs'ü geri alma çabası içerisinde olan Haçlılara karşı Sünnî İslam'ı destekleme, siyasi meşruiyet elde etmek, şahsi serveti korumak, himaye elde etmek ve manevi bir güce erişmek için Abbâsî Devleti, Selçuklular ve onların halefleri Zengîler ve Eyyûbîler tarafından destek görmüştür. Aynı şekilde Memlûklerde kendilerinden önceki Eyyûbîlerin numunelerini ortaya koyduğu hankahların hamiliği vazifesini sürdürmeye devam ettiler. Bu bakımdan önlerindeki en önemli model ise, 1174 yılında Selâhaddîn tarafından inşa edilen Saîdü's-Süedâ veyahut Salâhiyye idi. XII. yüzyılda Eyyûbî yöneticileri tarafından bu kurumlara destek verilmesinin en büyük sebebi; Mısır ve Suriye coğrafyasında oldukça yaygın olan Şîliğin ve Hristiyanlığın etkisinin yerine Sünnî İslam'ın yerleşmesiydi (Homerin, 2022: 99-102).

Eyyûbîlerin bir parçası olarak kurulan Saîdü's-Süedâ hankahı ile Fatimîlerin İsmâilî dini etkisi ortadan kaldırılmak ve sûfilere destek olmak amaçlanmıştır. Hankahlar aynı zamanda Kahireli olmayan sûfiler için bilhassa maaş imkânı elde etmeleri açısından önem taşımaktaydı. Kahire ve çevresinde Memlûklerin himayesi ve desteği ile bu kurumlar arttı ve önemli ölçüde gelişim gösterdi. Sultan Baybars el-Çaşnigîr (1309-1310) zamanı hankah vakfiye belgesinden anlaşıldığına göre; Sûfiler için yaşam alanı oluşturan hankahlar bununla beraber çeşitli türde öğretim, öğrenme ve aynı zamanda ibadet alanıydı. Hankah sûfileri, belirli bir tarikata mensup olma şartı olmaksızın Kur'an okumaya, zikir halkalarına ve ahlaki kurallara riayet ederlerdi. Hankahlara çoğunlukla, Farsça konuşulan Doğu İslam topraklarından Arap olmayan sûfiler gelirdi. Dolayısıyla onlar kendilerine özgü entelektüel birikimlerini de beraberlerinde getirirlerdi. Böylelikle hankahlar, önemli birer entelektüel merkez hâlini alabilmişlerdir. Sultan Berkuk'un hankahı bu bağlamda önemli bir örnektir (Arnold, 2018: 7-8; Behrens-Abouseif, 1992: 512-514.) Memlûkler Mısır'da çok sayıda medrese, zaviye ve ribâtlar inşa ederek ve buraları besleyen vakıflar yaptırarak Mısır'ın ilmî ve kültürel açılarından gelişmesine büyük katkı sunmuşlardır (Fazlân, 2020: 265).

Şüphesiz Memlûklerdeki tasavvuf anlayışının, İslam âlemine en büyük katkısı Sünnî İslam anlayışının sürdürülebilir olması noktasında olmuştur. Buna ilaveten hankahların ve sûfilerin önemi veyahut onlara önem verilmesinin sebebi, onların sahip oldukları manevi gücün farkına varılması ve onlardan akan bu manevi gücün, halka ve devlet yöneticileriyle askerlere aktarılmasıdır. Memlûklerde kadınlar arasında da tasavvuf ile ilgilenen kadınların sayısı bir hayli fazlaydı. Öyle ki onlardan bazıları belli bir tarikatın hırkasını giyerek Şeyhâ ünvanını kazanmışlardır (Sehâvî, 1992: 14; Kaya, 2017: 69).

Memlûk sultanlarından I. Baybars (1260-1277) ve Kalavun (1279-1290), mevcut hankah ve medrese sistemlerine aktif bir şekilde destek vermişlerdir. Çeşitli tarikatlara mensup sûfiler, hankahlarda ikamet ettikleri sürece İslami ilimleri öğrenmekle ve öğretmekle meşgul

kendisinden sonra Sünnî İslam'ı savunacak olan Memlûk Devleti için ilk örnek teşkil etmiştir (Homerin, 2002: 249).

olmuşlardır. Memlûk Devleti, tasavvuftan yetişen ve bu devlette tasavvufun kök salmasında etkin olan âlimlerin sahip oldukları ilmî ve dinî birikimlerin, başta kendi siyasi varlıklarına son veren Osmanlı Devleti olmak üzere diğer Türk-İslam devletlerine ve milletlerine intikal etmesinde önemli bir rol oynamıştır (Fazlân, 2020: 262-268).

Sonuç

Tasavvuf, başlangıç itibariyle insanın kendisini bilmesi, varoluşu kavraması ve kemale erebilmesi için yaşanan bir öğretiyken zaman içerisinde yaşanan tarihî zamana bağlı olarak belli bir disiplinle, kurumsallaşarak bir ilim dalı hâlini almıştır. Tasavvufun var olduğu hemen her dönemde bariz bir şekilde göze çarpan bir özelliği mevcuttur; bu, kaosun yaşandığı zamanlarda, insanların yaşamlarında daha çok ön plana geçmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, insanlar toplumsal ve dinsel bağlamda bir çöküş, bunalım ve bunlara bağlı olarak yeni arayışlar, daha farklı bakış açıları ve içe/öze dönme ihtiyacına binaen aradıkları yöntemleri veya yolları tasavvufa yönelerek bulma eğilimi göstermişlerdir.

Memlûklerde tasavvuf, teknik açıdan sadece medreselerde ve diğer eğitim kurumlarında okutulan bir ilim dalı olmaktan ziyade, devletin siyasi olarak var olduğu süre boyunca yönetenlerin ve yönetilenlerin yaşamlarına dâhil olan bir yaşam tarzı/öğreti olmuştur.

Memlûklerde tasavvuf, devletin çoğu kesimi tarafından kabul görüp, yaşam sahasına dâhil edilen dinî bir alan olmakla beraber elbette ki tasavvuf karşıtı olan kimseler ve hadiseler de söz konusu olmuştur. Bununla beraber özelde tasavvuf alanı genelde ise, tüm dinî kurumlar ve din ile alakalı görevli kişiler, yapılar vs. Memlûklerin denetimi ve himayesinde olup, devletin yöneticilerini oluşturan Memlûklerin otoritelerini aşabilecek bir nüfuza haiz değillerdir.

Memlûk Devleti zamanında tasavvuf, zamanın askerî, siyasi ve dinî atmosferi sebebiyle popülerlik kazanıp, kurumsallaşma imkânı elde etme imkânı bulabilmiştir. Elbette ki bu popülerlik her zaman müspet yönde değil menfi olarak da taraftarlar ve tartışma ortamları yaratmıştır. Neticede tüm bu gelişmeler, sonraki zamanda teşekkül edecek olan İslam devletlerine aktarılarak, Sünnî İslam'ın yaygınlık kazanmasına katkı sunmuştur.

Son olarak günümüzde, ülkemizde ve dünyada yaşanan küresel hadiseler ve gelişmelere muvazi olarak, ülkemizde başta popüler alanlarda olmak üzere, araştırmacılar tarafından da insanların, oluşmaya başlayan yeni dünya düzeniyle beraber, tasavvuf alanı üzerine yoğunlaşmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Apak, A. (2001). Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethi ve fetih sonrası ülkede sosyal ve dinî alanda meydana gelen değişimler üzerine değerlendirmeler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 145-159.

Arnold, M. (2018). Sufism and the Mamluk learned institution: The development of a tradition of Sunni learning in the Islamic middle period. *I. Uluslararası Tasavvuf Araştırmaları Lisansüstü Öğrenci Araştırmaları Sempozyumu*.

https://www.academia.edu/36016825/Sufism_and_the_Maml%C5%ABk_Learned_Institution_The_Development_of_a_Tradition_of_Sunni_Learning_in_the_Islamic_Middle_Period

Behrens-Abouseif, D. (1992). Berkuk Külliyesi. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde (512-514 ss.), 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Berkey, J. P. (2009). Mamluk Religious Policy. *Mamluk Studies Review*, 13(2), 7-22.
- Berkey, J. P. (2015). *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*. (Çev: İ. Eriş), Klasik Yayınları.
- Çimen, F. (2019). *Memlûkler dönemi hadis tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşî'nin yeri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emecen, F. M. (2016). *Yavuz Sultan Selim*. Kapı Yayınları.
- Erkan, Ü. (2017). İbn Haldun Sosyolojisinde Tasavvuf Düşüncesi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 85-93.
- Fazlân, A. (2020). *İbn Fazlân Seyahatnamesi*. (Çev: R. Şeşen), Tarih Encümeni Yayınları.
- Gilbert, J. E. (2014). Ortaçağ'da Şam'da İslami İlimlerin Kurumsallaşması ve İlimin Meslek Hâline Gelişi. (Çev: H. Yılmaz), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 171-193.
- Gökhan, İ. (2014). İbn Haldun'un Memlûk Sultanları ile İlişkisi. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (3), 35-43.
- Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Doğu Batı Yayınları.
- Homerin, T. E. (2002). Memlûklar Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları. (Çev: S. Çift), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 243-264.
- Homerin, T. E. (2022). Müslüman Ruhları Korumak: Memlûk Topraklarında Hangâh ve Sûfilerin Vazifesi. (Çev: H. S. Korkmaz), *Theosophia*, (4), 97-117.
- İbn Haldun (2011). *Mukaddime*. (Çev: S. Uludağ), Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun (2020). *Tasavvufun Mahiyeti*. (Çev: S. Uludağ), Dergâh Yayınları.
- Kara, A. (2018). Memlûklü Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Turkish Studies*, 13(1), 187-212.
- Kaya, B. S. (2017). *Sehâvî'nin ed-Dav'ü'l-Lâmi Adlı Eseri Bağlamında IX-/XV. Asır Kahire'sinde Bilgi ve Toplum*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khanjanov, S. (2021). *Memlûkler Dönemi Hanefilerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, M. E. (1999). İbnü'l-Arabî Muhyiddin. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde (520-522. ss.), 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lapidus, I. M. (2005). *İslam Toplamları Tarihi cilt: 1 Hazreti Muhammed'den 19. yüzyıla*. (Çev: Y. Aktay), İletişim Yayınları.
- Little, D. P. (1983). Religion Under the Mamluks. *The Muslim World*, 73(3-4), 165-181.
- Little, D. P. (2012). Memlûklerde Din. (Çev: E. Durmuş), *History Studies International Journal of History*, 4(Özel Sayı), 471-482.
- Makdisî, (2022). *İslâm Devletleri, Türkler ve İslâm: Türkler hakkındaki gizli hikmetler - Memlûk örneği*. (Çev: A. T. Ercan), Büyüyenay Yayınları.
- Makdisî. (2019). *Ahsenü't-Tekâsîm*. (Çev: R. Şeşen), Yeditepe Yayınevi.
- Makrîzî. (1997). *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr. II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*.

- McGregor, R. (2009). The Problem of Sufism. *Mamlûk Studies Review*, 13(2), 69-83.
- Nuaymî. (1990). *Ed-Dâris fî Târîhi 'l-Medâris*. 2, -Kütübi'l-İlmiyye.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde (119-126. ss.), 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özbek, S. (1994). El-Melikü'z Zahir Rûkn'üd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dinî Siyaseti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 289-307.
- Sehâvî. (1992). Ed-Dav'ü'l-lami' li-ehli'l-karni't-tasi'. 12, Dârü'l-Cîl.
- Sever, M. (2017). *Bahrî Memlûkler Dönemi Mezhep Hareketleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülken, H. Z. (2004). *Türk Tefekkürü Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Bilgi ve Değer*. Doğu Batı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Sufism, with its deep and subtle meaning, is extremely important for Islamic civilization in terms of understanding and living the Islamic religion. It is known that the importance of Sufism for the state and the people clearly increased in times when the Turkish-Islamic states were experiencing political and military chaos. As a matter of fact, at the time when the Mamluk State emerged, the Islamic world was in difficulties in every respect.

While Sufism was initially a teaching practiced by man in order to know himself, comprehend existence and reach perfection, over time depending on the historical conjuncture, it became a branch of science by becoming institutionalized with a certain discipline. Sufism has a distinctive feature in almost every period of its existence; this is because in times of chaos, it becomes more prominent in people's lives. In other words, people have tended to find the methods or paths they are looking for by turning to Sufism due to a social and religious collapse, depression and the resulting new searches, different perspectives and the need to return to the inner/essence.

Sufism among the Mamluks, rather than being a branch of science taught only in madrasahs and other educational institutions in technical terms, has become a lifestyle/doctrine that has been included in the lives of the rulers and the ruled throughout the political existence of the state.

Although Sufism was a religious field accepted by most parts of the state and included in the life of the Mamluks of course there were also people and events that were against Sufism. However the field of Sufism in particular and in general, all religious institutions and religious-related officials, structures, etc. They were under the control and protection of the Mamluks and they did not have an influence that could exceed the authority of the Mamluks, who constituted the rulers of the state.

During the Mamluk State, Sufism gained popularity and had the opportunity to become institutionalized due to the military, political and religious conjuncture of the time. Of course, this popularity has created fans and discussion environments, not always in a positive way but also in a negative way. As a result, all these developments were transferred to the Islamic states that would be formed in the future and contributed to the spread of Sunni Islam. Today in line with the global events and developments taking place in our country and in the world, it is observed by researchers, especially in popular fields, that people in our country have begun to focus on the field of Sufism, along with the new world order that is beginning to emerge.

During the Mamluk State period, which is the subject of our study, Sufism played a prominent role in both state and public life in Egypt and Syria due to the historical and political process that the state was in. In this state, which is military in character, Sufism has made its presence felt at every level of the state to a considerable extent. In this study, we aim to convey our evaluations by considering the process of the understanding of Sufism, which developed in the general historical process, extending to the Mamluk State and its place, historical importance and mission in the Mamluk State. At this point, the quotes of Ibn Khaldun (d. 808/1406), who tried to explain the events in the context of cause-effect relationship shed light on us. In the study, historical sources of the period and recent studies on the subject were used.